

O‘ZBEK XONLIKLARIDA ILM-FAN VA TA’LIMNI O‘RGANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI (9-SINF O‘ZBEKISTON TARIXI DARSLIGI MISOLIDA)

Otaxonova Gulsanam Alisher qizi

Termiz davlat pedagogika instituti 4-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20377727>

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbek xonliklari davridagi ilm-fan va ta’lim tizimini o‘rganishning metodologik asoslari 9-sinf O‘zbekiston tarixi darsligi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil, manbashunoslik va pedagogik yondashuvlar asosida xonliklar davrida shakllangan ilmiy muhit, madrasalar faoliyati, olimlar merosi hamda ta’lim tizimining o‘ziga xos jihatlari ochib beriladi. Shuningdek, darsliklarda mazkur mavzularning yoritilish darajasi va yosh avlodni tarixiy meros ruhida tarbiyalashdagi ahamiyati yoritilgan. Maqola O‘zbekiston tarixini o‘qitishda metodologik yondashuvlarning ilmiy ahamiyatini ko‘rsatishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbek xonliklari, ilm-fan, ta’lim, metodologiya, manbashunoslik, tarixiylik tamoyili, madrasalar, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Qo‘qon xonligi, tarix darsligi, pedagogik yondashuv.

Kirish

O‘zbekiston hududida shakllangan xonliklar davlat boshqaruvi, madaniyat, ilm-fan va ta’lim taraqqiyotida muhim o‘rin tutgan. Ayniqsa, Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklari davrida madrasalar faoliyati rivojlanib, diniy va dunyoviy bilimlarning shakllanishi uchun muayyan imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda ushbu tarixiy jarayonlarni ilmiy asosda o‘rganish hamda yosh avlodga yetkazishda maktab darsliklari muhim vosita hisoblanadi. Xususan, 9-sinf O‘zbekiston tarixi darsligida xonliklar davridagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot bilan bir qatorda ilm-fan hamda ta’lim masalalariga ham alohida e’tibor qaratilgan. Tarix fanida har qanday mavzuni o‘rganishda metodologik asoslar muhim ahamiyatga ega. Chunki metodologiya tadqiqotning ilmiy yo‘nalishini belgilaydi, tarixiy jarayonlarni xolis va tizimli tahlil qilish imkonini beradi. O‘zbek xonliklarida ilm-fan va ta’lim masalalarini tadqiq etishda tarixiylik, obyektivlik, manbashunoslik, qiyosiy tahlil va pedagogik yondashuv kabi metodlardan foydalanish zarur hisoblanadi.

Mazkur maqolada O‘zbek xonliklarida ilm-fan va ta’limni o‘rganishning metodologik jihatlari 9-sinf O‘zbekiston tarixi darsligi asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, darslikdagi ma’lumotlarning ilmiy ahamiyati va ularning yoshlar dunyoqarashini shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi.

XVI–XIX asrlarda Movarounnahr hududida shakllangan Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklari nafaqat siyosiy markaz, balki ilm-fan va ta’lim o‘choqlari sifatida ham tanilgan. Bu davrda madrasalar asosiy ta’lim maskani bo‘lib, ularda fiqh, hadis, tafsir, mantiq, falsafa, matematika, astronomiya va adabiyot fanlari o‘qitilgan.

Buxoro xonligi ayniqsa ilm markazi sifatida mashhur bo‘lgan. Buxoro shahri “Islom olamining qubasi” deb atalganligi bejiz emas. Bu yerda Mir Arab, Abdulazizxon, Ko‘kaldosh kabi madrasalar faoliyat yuritgan. Ushbu madrasalarda Markaziy Osiyoning turli hududlaridan kelgan talabalar tahsil olgan. Dars jarayonlari asosan arab va fors tillarida olib borilgan.

Xiva xonligida ham ilm-fan rivojiga katta e’tibor qaratilgan. Muhammad Rahimxon Feruz davrida kutubxonalar tashkil etilib, ko‘plab tarixiy va adabiy asarlar tarjima qilingan. Munis va Ogahiy kabi tarixchilar o‘z asarlarida xonlik tarixini batafsil yoritib berganlar. Ayniqsa, Ogahiyning tarixiy asarlari Xiva tarixini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Qo‘qon xonligida ham madrasa va maktablar faoliyat ko‘rsatgan. Umarxon va Nodira davrida adabiyot va ma‘rifat rivoj topgan. Qo‘qon adabiy muhiti o‘zbek adabiyotining yirik markazlaridan biri sifatida shakllangan.

9-sinf O‘zbekiston tarixi darsligida aynan shu jihatlar qisqa, ammo mazmunli tarzda yoritilgan. Darslik o‘quvchilarda xonliklar davrining ilmiy-madaniy hayoti haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantiradi. Tarixiylik metodologiyaning eng muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. Ushbu tamoyil tarixiy voqea va hodisalarni o‘sha davrning siyosiy, iqtisodiy va madaniy sharoiti bilan bog‘liq holda o‘rganishni talab qiladi. Xonliklar davridagi ta‘lim tizimini bugungi zamonaviy maktab yoki universitet tizimi bilan solishtirish to‘g‘ri emas. Chunki o‘sha davrda madrasa diniy va ilmiy markaz vazifasini bajargan. Ta‘limning asosiy maqsadi diniy bilimlarni chuqur egallagan mutaxassislarni tayyorlash bo‘lgan. 9-sinf darsligida ham xonliklar davridagi ilm-fan va ta‘lim aynan tarixiy sharoit bilan bog‘liq holda yoritiladi. Bu esa o‘quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Tarixiy jarayonlarni o‘rganishda obyektivlik muhim o‘rin tutadi. Ayrim davrlarda xonliklar ta‘lim tizimiga biryoqlama baho berilgan. Zamonaviy yondashuv esa ilm-fan va ta‘limdagi ijobiy hamda salbiy jihatlarni xolis tahlil qilishni talab etadi. Masalan, madrasalarda diniy bilimlar ustun bo‘lgan bo‘lsa-da, matematika, astronomiya, geografiya va adabiyot fanlari ham o‘qitilgan. Shu bilan birga, ta‘lim tizimining eskicha usullarga tayanib qolganligi keyinchalik ilmiy taraqqiyotning sekinlashuviga sabab bo‘lgan. Darsliklarda mazkur jihatlar muvozanatli tarzda yoritilishi tarixiy haqiqatni to‘g‘ri anglash imkonini beradi. O‘zbek xonliklarida ilm-fan va ta‘lim tarixini o‘rganishda yozma manbalar muhim ahamiyatga ega. Tarixchilar Munis, Ogahiy, Ahmad Donish, Muhammad Solih kabi mualliflarning asarlari ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy manbalardan hisoblanadi. Shuningdek, madrasa hujjatlari, vaqfnomalar, tarixiy qo‘lyozmalar va sayyohlar xotiralari ham muhim manba vazifasini bajaradi. Manbashunoslik yondashuvi orqali tarixiy ma‘lumotlarning ishonchlilik darajasi aniqlanadi.

9-sinf darsligida ayrim tarixiy shaxslar va ularning asarlari haqida ma‘lumotlar berilishi o‘quvchilarda tarixiy manbalarga qiziqish uyg‘otadi.

Qiyosiy tahlil metodi yordamida Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklaridagi ta‘lim tizimining umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Masalan, Buxoro xonligi diniy ta‘lim markazi sifatida mashhur bo‘lgan bo‘lsa, Xiva xonligida tarjimachilik va tarixnavislik rivojlangan. Qo‘qon xonligida esa adabiy muhit kuchli shakllangan. Bu metod o‘quvchilarda tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. Darsliklarda xonliklarning o‘ziga xos xususiyatlarini qiyoslash orqali mavzu yanada tushunarli bo‘ladi.

Tarixni o‘qitishda pedagogik yondashuv muhim hisoblanadi. 9-sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olib, murakkab tarixiy jarayonlarni sodda va tushunarli shaklda yetkazish talab etiladi. Darsliklarda ilm-fan va ta‘lim mavzulari rasmlar, tarixiy shaxslar haqidagi ma‘lumotlar va savol-topshiriqlar bilan boyitilgan. Bu usul o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda tarixiy bilimlarni mustahkamlaydi. O‘zbek xonliklari davrida ko‘plab mashhur olim va adiblar faoliyat yuritgan. Buxoroda Ahmad Donish ilm-fan va ma‘rifat rivoji uchun kurashgan mutafakkir sifatida tanilgan. U ta‘lim tizimini isloh qilish zarurligini ta‘kidlagan.

Xiva xonligida Munis va Ogahiy tarixnavislik maktabini rivojlantirgan. Ularning asarlari nafaqat tarixiy, balki adabiy jihatdan ham muhim hisoblanadi.

Qo‘qon xonligida Nodira, Uvaysiy, Furqat va Muqimiy kabi ijodkorlar ilm-ma‘rifat rivojiga hissa qo‘shganlar. Ayniqsa, Nodiraning ma‘rifatparvarlik faoliyati xotin-qizlar ta‘limiga e‘tibor kuchayishiga ta‘sir ko‘rsatgan. 9-sinf darsligida ushbu tarixiy shaxslar haqida qisqacha ma‘lumotlar berilgan bo‘lib, bu o‘quvchilarda milliy merosga hurmat tuyg‘usini shakllantiradi. 9-sinf O‘zbekiston

tarixi darsligi yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Darslikda xonliklar davridagi ilm-fan va ta‘lim mavzularining yoritilishi o‘quvchilarda tarixiy xotirani shakllantiradi. Darslikdagi ma‘lumotlar ilmiylik va soddalik uyg‘unligida berilgan. Tarixiy xaritalar, rasmlar va savol-topshiriqlar mavzuni yanada qiziqarli qiladi. Shu bilan birga, darslikda ayrim mavzularni yanada kengroq yoritish zarurati ham mavjud. Ayniqsa, xonliklar davridagi ilmiy maktablar va ayollar ta‘limi haqida qo‘shimcha ma‘lumotlar berilishi maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Bugungi kunda tarix darsliklarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida boyitish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Interfaol metodlar, elektron resurslar va tarixiy hujjatlar bilan ishlash usullari o‘quvchilarning tarix faniga qiziqishini oshiradi.

Xulosa

O‘zbek xonliklari davrida ilm-fan va ta‘lim tizimi jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutgan. Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarida faoliyat yuritgan madrasalar, kutubxonalar va ilmiy muhit Markaziy Osiyo madaniyatining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan.

Mazkur mavzuni o‘rganishda tarixiylik, obyektivlik, manbashunoslik, qiyosiy tahlil va pedagogik yondashuv kabi metodologik tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metodlar tarixiy jarayonlarni chuqur va xolis tahlil qilish imkonini beradi.

9-sinf O‘zbekiston tarixi darsligi esa o‘quvchilarga xonliklar davridagi ilm-fan va ta‘lim haqida dastlabki ilmiy tasavvurlarni shakllantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Darslikdagi ma‘lumotlar yosh avlodni milliy tarix va madaniy merosga hurmat ruhida tarbiyalashga yordam beradi.

Kelajakda xonliklar davridagi ilm-fan va ta‘lim tarixini yanada chuqurroq o‘rganish, yangi tarixiy manbalarni ilmiy muomalaga kiritish hamda darsliklarni zamonaviy metodik yondashuvlar asosida boyitish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Azamat Ziyov. O‘zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
2. Ahmedov B. O‘zbekiston tarixi manbalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
3. Hayitmetov A. Alisher Navoiy va o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent, 1993.
4. Muhammadjonov A. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: Sharq, 2010.
5. Nizomiddinov N. Sharq xalqlari madaniyati tarixidan. – Toshkent, 2006.
6. Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
7. Ahmad Donish. Navodir ul-vaqoe. – Toshkent, 1964.
8. 9-sinf O‘zbekiston tarixi darsligi. – Toshkent: Respublika ta‘lim markazi, 2022.
9. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
10. Sagdullayev A., Aminov B. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: Universitet, 2017.